

Ce este geopolitica?

„Dați sute de bătălii și repurtați sute de victorii, este un lucru bun, dar nu cel mai bun [...]. Niciodată Cerul nu va aproba vărsarea de sânge omenesc: el este cel care dă viață oamenilor; tot el este cel care trebuie să le decidă destinul.”

Sun Zi

Tot așa cum se deosebește istoria care se făcea pe vremea lui Lucien Febvre de cea care se făcea pe timpurile lui Augustin Thierry, diferă considerabil, după școli și epoci, și modurile de a percepe, de a concepe și de a preda geopolitica. S-o spunem de la bun început: primul *Geopolitik*, conceptualizat de profesorii și generalii germani la începutul secolului al XX-lea, s-a făurit mai mult ca o unealtă în slujba puterii imperiale a lui Wilhelm II decât ca un instrument de comprehensiune generală a raporturilor de putere în spațiu. Această școală geopolitică germană va acompania, pe deasupra, naufragiul moral și politic al Germaniei în epoca celui de-al Treilea Reich, de unde și ostracismul căreia i-a căzut victimă geopolitica în Europa după cel de-al Doilea Război Mondial timp de trei decenii. Școala anglo-saxonă, chiar dacă mai puțin partizană și, incontestabil, mai analitică, nu a fost, din partea-i, mai puțin marcată de geografia insulară sau maritimă a gânditorilor britanici și americani care au conceput-o, dar și de începutul războiului rece. Cât privește geopolitica franceză – în realitate, școala de geografie, care nu își va asuma termenul decât foarte târziu și

după ce va respinge *Geopolitik*-ul german –, aceasta este fiica unei preocupări geografice de tip descriptiv și analitic foarte scrupuloase și purificate de orice gangă ideologică și, totodată, a pasiunii pentru Alsacia-Lorena, captiva celui de-al Doilea Reich.

Există o trăsătură comună pentru precursorii și fondatorii germani și anglo-saxoni ai demersului geopolitic modern: aceștia gândeau spațiul geografic ca pe un teatru și (f)actor primordial al raporturilor de forță și al rivalităților dintre entitățile politice, mai ales dintre cele statale. Cu numai cincizeci de ani înainte de aceștia, strategul prusac Claus von Clausewitz concepea spațiile geografice drept neutre și fixe; să nu uităm că avea și o justificare – von Clausewitz nu cunoștea nici căile ferate, nici mașinile de abur, dar și mai puțin motorul cu ardere internă. Această realitate, care ar putea părea banală la începutul secolului al XXI-lea atât pentru factorii de decizie, cât și pentru milioanele de cetățeni simpli, nu era o evidență în epocă.

Precursorii

Școala geopolitică germană

Universitarul suedez Rudolf Kjellén a folosit pentru prima dată termenul „geopolitică” în 1899, într-un articol consacrat frontierelor suedeze, în cadrul următoarei definiții: „Știința statului, ca organism geografic, așa cum se manifestă acesta în spațiu. Statul, ca țară, ca teritoriu, sau, într-o manieră mai semnificativă, ca imperiu.” Germanofil convins și cucerit de tezele Germaniei wilhelmiene, își înscrie gândirea (în special prin lucrarea sa *Statul ca formă de viață*, publicată în 1916) în siajul organicist al lui Ratzel (Haushofer însuși preia termenul *Geopolitik*, conferindu-i un sens și o densitate mai consecvente). Cu toate acestea, opera lui Kjellén apărea drept mult mai novatoare în raport cu cea a lui Ratzel, al cărui discipol era.

Friedrich Ratzel (1844-1904)

De formație științifică, Friedrich Ratzel se pasionează foarte curând de farmacologie și de zoologie, dar și de spațiile și mediile naturale. El devine geograf abia după călătoria sa în Statele Unite (1873) – țară care îl impresionează în cel mai înalt grad –, ocupând succesiv catedrele de geografie de la München și de la Leipzig. Teza sa este consacrată emigrației chinezești, dar savantul se interesează, într-o manieră mai generală, și de realitățile demografice raportate la teritorii.

Lucrările sale principale, de la *Antropogeografie* (1882) la *Germania. Introducere în știința țării natale* (1898), trecând prin *Statul și pământul* (1896) și mai ales prin *Geografia politică. O geografie a statelor, a comerțului și a războiului* (1897), atestă caracterul ultraorganicist al unui demers intelectual constând în admiterea faptului că viața statelor și a națiunilor este similară cu cea a ființelor vegetale și animale. În lucrarea sa de referință, Ratzel afirmă mai ales că statele trebuie „considerate în toate stadiile lor de dezvoltare drept organisme care întrețin cu pământul un raport necesar și care trebuie, din această cauză, să fie analizate din unghi geografic”. Pentru acest savant erudit – sau, mai exact, în cazul acestui savant foarte tipic pentru secolul al XIX-lea, pentru care știința, rodul raționalismului, trebuie să poată explica tot ce ține de viață și de lume –, evoluția unei națiuni nu poate fi înțeleasă decât prin caracteristicile sale organice și fiziologice, întrucât constituie un corp viu căruia i se aplică legile biologice ale evoluționismului darwinian. Dezvoltarea sa necesită spațiu – un spațiu vital (*Lebensraum*), în cazul de față, o mare capacitate de rezistență în raport cu alte națiuni, fără de care intră în declin și moare –, și o luptă pentru supraviețuire care nu admite slăbiciuni, mai ales când este vorba despre posesiunea pământurilor și exploatarea popoarelor. Astfel, „orice comunitate umană luptă cu lumea exterioară și cu sine însăși pentru a-și menține independența. Ea vrea să rămână organism, în timp ce totul, în eternul ciclu al disoluției și regenerării, tinde să o reducă la rangul de simplu organ”. Probabil, această „biogeografie”, acest „misticism naturalist”

poarele slave din Centrul și Estul european? Cum poate fi evitat, mai devreme sau mai târziu, războiul de pe asemenea poziții? Cazul lui Ratzel pune, în cele din urmă, o problemă mult mai mare: poate oare un cercetător în științele umane să facă abstracție de obiectul său de studiu, de propriile percepții identitare, de sensibilitatea, de originile sale și de experiența sa de viață, pentru a atinge un soi de obiectivitate absolută? Bineînțeles că nu, chiar dacă Ratzel face figura unui om de știință caricatural din cauza subiectivității sale afirmate și partizane.

Karl Haushofer (1869-1947)

Contrar lui Ratzel, Haushofer este un militar de carieră. În rest, găsim o serie de similitudini puternice. Ca și compatriotul său, călătorește și exploatează tărâmurii îndepărtate pe care le studiază într-un cadru științific: China, dar mai ales Japonia, căreia îi consacră în 1919 teza sa de doctorat (*Contribuția germanilor la explorarea geografică a Japoniei și a spațiului său. Influența războiului și politicii militare asupra acestei întreprinderi*). După Marele Război, la care participă activ ca ofițer al statului-major, Haushofer devine, de asemenea, profesor de geografie și dobândește o largă notorietate, înființând și conducând revista de geopolitică germană *Zeitschrift für Geopolitik*, dar și publicând numeroase articole și ținând numeroase conferințe atât în Germania, cât și pentru populațiile germanofone din Europa Centrală. În sfârșit, ca și Ratzel, Haushofer este un naționalist convins, pasionat, dacă nu obnubilat, de măreția Germaniei și determinat să contribuie la sporirea acesteia. Cu toate acestea, contextele politice și strategice respective, în care evoluează Ratzel și Haushofer, prezintă unele deosebiri. Acolo unde primul nu a cunoscut decât o rapidă ascensiune a țării fără a întâmpina obstacole și nici riposte adevărate, cel de-al doilea este martor la un șir de mari succese și eșecuri geopolitice: anii dinaintea războiului; înfrângerea din 1918 (neacceptată ca atare) și umiliția Tratatului de la Versailles; loviturile de forță ale naziștilor din 1936 până în 1942; în sfârșit, dezastrul din 1945.

Haushofer preia de la Ratzel și îmbogățește principiul „spațiului vital”, insistând asupra regrupării „juste și necesare” a tuturor

lui Haushofer dreptul de a lucra în învățământ. Mai apoi, este citat ca martor în procesul de la Nürnberg, unde vechiul său prieten și protector, Rudolf Hess, îl ignoră completamente. Sinuciderea sa din 10 martie 1946, la vârsta de șaptezeci și șapte de ani, marchează în mod tragic epilogul *Geopolitik*-ului nemțesc într-un context cataclismic pentru Germania. Simbolul este puternic, readucând în memorie și decesul lui Friedrich Ratzel, în 1904, chiar înaintea primei crize care anunța măcelul din 1914 (Tanger, 1905¹⁶). Din acel moment, percepută ca o disciplină pervertită și ca o cauțiune a nazismului, geopolitica dispare din universități, din edituri și din mass-media Europei continentale, inclusiv din URSS. În Marea Britanie, dar mai ales în Statele Unite, disciplina scapă întru câțva acestei anateme, fără îndoială pentru că fondatorii școlii geopolitice anglo-saxone au făurit o geopolitică ale cărei fundamente nu ar fi putut cauționa niciun totalitarism. În special geografii vor fi cei care vor respinge, cu precădere în Franța, înclinarea disciplinei către naționalism. Iată ce scria în 1938 geograful și sociologul André Siegfried despre geopolitica de atunci: „Crezi că se vorbește despre geografie și dai de acești mari susținători germani ai geopoliticii [...]. Este o anumită literatură de propagandă, înveșmântată adeseori în straie autentice științifice, dar care îți face greață.”¹⁷

Școala geopolitică anglo-saxonă

Alfred Thayer Mahan (1840-1914)

Născut dintr-un tată istoric, care preda cursuri de instruire pentru ofițerii de geniu la Academia Militară din West Point, Mahan se împătimește de istoria militară și de meseria armelor. După

---

¹⁶ Criza din Tanger a fost determinată de intenția Franței de a instaura un protectorat asupra Marocului în dauna intereselor germane în regiune. Conflictul s-a rezumat la declarații belicoase și la demisia ministrului francez de Externe, Théophile Delcassé, încheindu-se odată cu Conferința de la Algeciras (1906). (*n.tr.*)

¹⁷ Prefață la cartea geografului Jacques Ancel, *Géographie des frontières*, Paris, Gallimard, 1938.

rece este vorba de extinderea zonelor de influență în toată lumea, urmând exemplul britanic. Pentru a face acest lucru, contează doar navele de suprafață și Mahan nu s-a interesat deloc de submarine (tot așa cum un Foch nu credea în aviație). Ironia sorții: el va muri la doar câteva săptămâni înainte de declanșarea Primului Război Mondial, în decursul căruia submarinele de buzunar germane, *U-Boot*-urile, vor cauza pagube considerabile marinei comerciale din Atlantic. După un secol, posedarea submarinelor nucleare de atac conferă mai mult ca niciodată puținelor state care dispun de aceste arme unul dintre cele mai redutabile atribute ale puterii militare.

Aidoma contemporanilor săi, Ratzel și Haushofer, Mahan este un patriot care își pune reflecțiile în slujba țării sale; el o va face într-un mod foarte direct, deoarece, împreună cu alți militanți, va convinge Congresul să construiască o veritabilă marină de război demnă de acest nume, fapt ce nu s-a realizat cu adevărat imediat după Războiul de Secesiune.

Halford J. Mackinder (1861-1947)

Marele gânditor al geopoliticii anglo-saxone este un geograf englez care își începe cariera studiind valea Rinului și Insulele Britanice. Sir Mackinder, călător dârz și cercetător ardent, predă la prestigioasa Universitate din Oxford, iar mai apoi conduce London School of Economics and Political Science. În 1904, el ține o conferință în fața Royal Geographic Society asupra „pivotalului geografic al istoriei” („*Geographical Pivot of History*”), articulația principală a teoriei sale care se va dezvolta pe parcursul a câteva decenii. Deputat în Camera Comunelor, Înalt comisar britanic în Rusia meridională în plin război civil (1919-1920), redactează un articol remarcabil intitulat *Democratic Ideals and Reality*. Cu toate acestea, abia în iulie 1943 Mackinder dezvoltă, în *Foreign Affairs*, ceea ce va constitui corpusul cel mai stimulator al gândirii sale. Odată cu articolul *The Round World and the Winning of Peace*, el construiește un dispozitiv geografic teoretic, pe care putem să îl prezentăm în modul următor.

Lumea după Mackinder (1904).
Harta se va schimba pe parcursul cercetărilor

